

<https://doi.org/10.31516/2410-5333.065.12>¹

УДК 930.25

О. М. Осієвська

аспірантка, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна

helena1913@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3254-4008>

РОЗВИТОК, ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ АРХІВІВ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ЯК ЧАСТИНИ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

У статті зроблено спробу комплексного розгляду історичних та організаційних аспектів розвитку архівів Київської митрополії. Висвітлено особливості формування архівів Київської митрополії, вплив на цей процес державних органів влади, спроби вдосконалити систему їх збереження та функціонування. Охарактеризовано політичну ситуацію, яка впливала на стан збереження архівних фондів Київської митрополії, специфіку реалізації ними базових функцій архівних установ. Виявлено частину архівів, які були знищені в процесі зміни політичної влади. Доведено, що вилучення архівів у радянський період через наступ на церковні структури створило умови для збереження цінних архівних документів. Підкреслено, що в імперський період відповідальність за функціонування архівів покладалася передусім на фондоутворювачів, а в радянський період це залежало виключно від організації роботи державної архівної служби.

Ключові слова: *церковні архіви, архівні ресурси, архівні документи, архівна інформация, документно-інформаційні ресурси, Київська митрополія.*

О. Osievska

postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT, FORMATION AND ORGANIZATION OF THE ARCHIVES OF THE KYIV METROPOLIS AS PART OF DOCUMENTARY AND INFORMATIONAL RESOURCES

The purpose of the article is to reveal the process of formation of document and information resources of the Kyiv Metropolis of the Synodal period (1721–1917), which are currently part of the system of archives in Ukraine, to consider the state of archives at different times of their existence and the influence of the existing state-political regime on it.

The methodology of the research is the principles of logic and objectivity. And at the same time, the author applied the comparative method, as well as the method of generalization classification, structural and functional analysis, statistical and historical-comparative methods. The article draws attention to the specifics and peculiarities of the formation of archives of the Kyiv Metropolis, the influence of state authorities on this process, and attempts to improve the system of their preservation and improvement. At the same time, the archives performed various functions — political, informational, etc. The inconsistency of the arrangement of the archives is noted. The state of the archives was also affected by the political situation. Some of

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

the archives were destroyed during the change of political power. However, the seizure of archives during the Soviet period, an attack on church structures, also created the possibility of their preservation. If in the imperial period the functioning of the archives depended primarily on the founders themselves, later it depended exclusively on the organization of the state archival service. The perspective direction of further scientific research in the specified issue is outlined.

The scientific novelty consists in an attempt to comprehensively consider the development, formation and organization of the archives of the Kyiv Metropolis.

It was concluded that the development, formation and organization of the archives of the Kyiv Metropolis took place in two main stages. At the first stage, during the existence of this church structure itself, archives were accumulated and formed within the framework of individual institutions within it. During this period, certain rules were developed regarding the maintenance of archives, but they did not have a systematic nature. Similarly, there was no practical component in the supervision of the condition of the archives, their maintenance and improvement. In the second stage, which began after the fall of the Russian Empire and the beginning of the process of separation of the church from the state, and then with the liquidation of church structures, the metropolitan archives became part of the new archival system. However, in the Soviet period, they were not widely available and were practically not studied. The search for documents and the analysis of information regarding the organization of the church archives of the Kyiv Metropolis and their preservation under the conditions of the functioning of various political systems can be considered a promising point of research in the outlined direction.

Keywords: *archive, documents, information, document and information resources, Kyiv Metropolis.*

Постановка проблеми. Архіви Київської митрополії є нині важливою складовою архівних документних ресурсів України. Вони постійно використовуються в наукових дослідженнях, а часто є ще й основою для політичних чи господарчих суперечок між різними суб'єктами суспільних відносин. При цьому архіви Київської митрополії розміщені в межах існуючих архівних установ — зокрема в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, Державному архіві Черкаської області та ін. Кількісно ж архівні ресурси складають десятки фондів, сотні описів і десятки тисяч справ. Проте єдиного комплексного дослідження цих архівів до сьогодні ще не здійснено. Водночас уявлення про стан цих архівів нині цілком впливають зі знань про їх розвиток у попередні століття.

Стан розробленості проблеми. У сучасних наукових дослідженнях частково розкриваються лише окремі аспекти, присвячені історії розвитку, формуванню та організації архівів Київської митрополії. У радянський період ця тема взагалі не була предметом наукового дослідження. Уже в період незалежності України ця проблематика частково висвітлювалася в низці публікацій, зокрема авторами С. Кагамлик (2008), І. Климовою (2002), Г. Папакіним (2001), О. Ластовською (Ластовська, 2005) та ін. Однак у цих дослідженнях науковцями зачіпалися лише окремі аспекти формування

архівів Київської митрополії як цілісної системи, але не зверталася увага на їх долю вже в радянський і сучасний історичні періоди.

Мета статті — розкрити особливості виникнення та формування документно-інформаційних ресурсів Київської митрополії як складової національної архівної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування церковних архівів від початку їх зародження не було системним. Цей процес започатковувався в межах створення та існування передовсім основних церковних одиниць — парафіяльних храмів, монастирів, митрополичих та єпископських управлінь тощо. Кожна із цих структур накопичувала необхідну документацію, передусім для забезпечення власної діяльності. Проте встановлення жорсткого контролю Російської імперії за українськими територіями вимагало і створення системи контролю за документацією, зокрема й церковною. Це надавало можливість контролю за діяльністю не лише українських церковних утворень, а й за формуванням ними духовно-релігійних цінностей та настанов українського населення.

Центральне місце в Київській митрополії Синодального періоду (у 1722–1743 рр. — архієпископія) займав архів Київської духовної консисторії (у 1789–1832 рр. вона називалася дикастерія). Сама ця структура виконувала водночас і розпорядчі, і виконавчі, і судові, і дорадчі функції при митрополиті (у 1722–1743 рр. — архієпископі). Існування консисторії в межах Київської митрополії було зафіксоване ще у XVII ст., проте за часів формування російської системи управління ця структура підпорядковувалася вже єдиним правилам Російської Православної Церкви. Проіснувала вона до 1918 р. (Яроцький, 2020).

Важливість церковних архівів цілком була зрозуміла в усі часи їх існування. Так само й у XVIII ст. це підкреслювалося зверненнями до них з певних питань як окремими особами, так і керівниками різних структур. Наприклад, на початку 1766 р. до київського митрополита Арсенія Могилянського надійшло одразу два запити щодо пошуку документів в архівах, що йому підпорядковувалися — 21 січня від унійного митрополита Феліціана Володкевича та 5 лютого від білоруського єпископа Георгія Кониського (Архив Юго-Западной России, 1864, с. 147–151). Зміст цих документів вказує нам, що на той час, як мінімум, існувало кілька архівів у самому Києві: 1) архів Київської духовної консисторії, що знаходився в Києво-Софійському кафедральному монастирі; 2) архіви київських монастирів; 3) архів київської губернської канцелярії. Звісно, існували також архіви і при інших монастирях та храмах. Водночас важливо відзначити ще декілька важливих моментів, пов'язаних з архівними документами, що там знаходились: 1) архівні документи використовувалися не лише в церковних

справах, а й у політичних цілях; 2) переміщення архівних документів можливе було тільки з письмового розпорядження київського митрополита; 3) на вимогу російської імперської влади київський митрополит мав передавати документи із церковних архівів до державних — зокрема, у київську губернську канцелярію.

Упорядкування архівів Київської митрополії було непослідовним. Як свідчать документи, певні спроби у цьому напрямі робилися вже в 1740-х рр. Як зазначають К. Климова та О. Прокоп'юк, у 1769 р., при митрополиті Арсенії Могилянському здійснено ще одну спробу впорядкування роботи архіву. Тоді була введена посада архіваріуса, котру займав ієромонах Мельхиселек Вербицький (Нариси історії архівної справи, 2002, с. 205–206; Прокоп'юк, 2008, с. 82–83). Разом з тим, слід відзначити, що вдосконалення церковної архівної справи в Києві було продовжене і при митрополиті Гавриїлі Кременецькому. Спроба впорядкування була здійснена також 30 жовтня 1772 р., коли було видано розпорядження про «приказних» служителів і утримання архіву «кафедральної контори». Тоді впорядкування архіву було доручене підканцеляристові Івану Лабунському. До нього наглядом за цим архівом займався ще й канцелярист Нестор Продма. Як з'ясувалося, архівні справи взагалі знаходилися «в чулане» (ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 170. Спр. 89. Арк. 2.).

Окрім політичної функції (яка цілком очевидна вже на прикладі листування 1766 р., наведеного вище, з білоруським єпископом Георгієм Кониським та унійним митрополитом Феліціаном Володкевичем), архіви Київської митрополії виконували й інші. Цілком впевнено можемо зазначити також те, що церковні архіви виконували ще й інформаційно-комунікативну функцію. Остання реалізувалася в результаті узагальнення та надання інформації про стан місцевих церковних справ до центральних органів влади, а також через надання відповідей на запити. Так, 24 грудня 1827 р. надійшов запит від харківського цивільного губернатора Степана Паскевича (1785–1840) щодо виявлення в київських архівах документів, що стосуються Святогірського Успенського монастиря. Варте уваги те, що відповідь на цей запит (негативна) була дана вже 5 січня 1828 р. (ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 221. Спр. 349. Арк. 1-8зв.). Тобто на виконання запиту пішло всього 11 днів.

З організаційних моментів в архівній справі Київської митрополії слід відмітити практику ведення загальних описів документів, що надходили до консисторії. Описи могли складатися стосовно як всіх документів, так і документів певної тематики. Наприклад, окремий опис у 1772 р. був складений на отримані рапорти від монастирів та духовних правлінь щодо тих парафіян, які причастилися і сповідалися (ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 167. Спр. 22. Арк. 1-1зв.).

У наступні десятиліття ситуація з архівами в Київській митрополії особливо не змінювалася і їх реформування не відбувалося. Організація збереження документів не мала якихось чітко визначених правил. Структура церковних архівів була невизначеною і в різних церковних одиницях могла залежати від місцевих особливостей. Хоча той же Мельхиседек Вербицький і намагався, за твердженням К. Климової та О. Прокоп'юк, проводити певну систематизацію документів, кардинально на стан архівної церковної справи це не вплинуло. Оскільки архів Київської духовної консисторії був найбільшим за чисельністю наявних у ньому документів (які, до того ж, постійно надходили у зв'язку з розглядом нових справ), їх організація зводилася фактично до зшивання документів за хронологічним принципом. Про цей факт є інформація в наукових дослідженнях історика і громадського діяча Феофана Лебединцева (1828–1888), котрий у 1860-х рр. опублікував свою відому розвідку про архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського, вказавши на сторінках свого твору джерела інформації не інакше як «связка дел» (напр., «связка дел 1745–1766 г. №1») (Лебединцев, 1861, с. 11). Він зафіксував і поширений принцип систематизації архівних справ Київської єпархії: «Справи цього архіву... мають трояку нумерацію: переяславську, случьку і київську. Остання, найбільш явна, котрої ми і притримувались, ведеться не окремо по роках, а за кілька років разом» (Предисловие, 1864, с. IV). Під потрійною нумерацією Ф. Лебединцев мав на увазі переміщення і фіксацію документів через три архіви в межах трьох духовних консисторій, останньою з яких і була київська.

Щодо особливостей організації церковних архівів на місцевому рівні, то про них ми можемо мати уяву достатньо умовну, оскільки їх існування не регламентувалося жодними нормативними документами і їх упорядкування багато в чому регулювалося внутрішніми розпорядженнями (наприклад, ігуменами монастирів).

Відрізнялися в цьому лише архіви духовних правлінь, до яких надходили справи із церковних структур, підпорядкованих ним на повітовому рівні. На підставі спеціального указу від 14 серпня 1843 р. всі вони зобов'язані були провести ревізію своїх архівосховищ і представити детальні звіти щодо наявних документів та їх збереження. Як приклад, можемо навести інформацію, подану керівником Чигиринського духовного правління протоієреєм Матвієм Бакалінським (ЦДІАУК. Ф. 127. Оп. 646. Спр. 72. Арк. 2-2 зв.). Окрім суто кількісних показників за видами наявних документів, він зазначив ще й деякі моменти, пов'язані з обліком та організацією їх збереження. Зокрема, всі справи зберігалися «в связках по годам», «описи имеются, а особых указателей и регистров издавна небыло». І, крім того, було зазначено також, що розміщується архів у тісному приміщенні, якому

загрожує сирість, а справи щорічно прибувають, і на можливість його розширення коштів на цей момент немає.

Звісно, при збільшенні кількості документообігу неможливо було не звертати увагу на відсутність системності в церковних архівах. І на загальноімперському рівні це питання також неодноразово піднімалося. Одна з таких спроб була здійснена у 1841 р. виданням «Устава Духовних Консисторій», що мав статус законодавчого акту для церковних інституцій. І значне місце там відводилося саме питанню утримання та збереження архівів. Вдруге цей акт перевидано з деякими виправленнями вже в 1883 р. (Устав, 1883). У ньому в статтях 347–356 достатньо детально визначалися умови зберігання документів та обов'язки осіб, відповідальних за створення таких умов. Відзначимо, що цей документ стосувався лише архівів духовних консисторій. У ньому не регламентувалися питання, пов'язані з архівами монастирів чи парафіяльних храмів.

Як відомо, ще одну спробу впорядкування церковних архівів здійснено в Російській імперії тільки у 1860-х рр., коли, зрештою, було прийнято відповідні рішення Комісією для розбирання справ Синодального архіву, зокрема й заборонено знищувати архівні справи (Архівознавство, 1998, с. 42).

Проте, незважаючи на вимоги вищої церковної і світської влади імперії, умови збереження архівних документів залишали бажати кращого. Так, у 1882 р. відомий дослідник Олексій Андрієвський (1845–1902) розповів про стан архівних документів як «без всякого опису складених у щільну купу значно вже впрілу і підгнилу» (А. А., 1882, с. 1). Щоправда, це стосувалося архіву Київського губернського правління. Але й на початок ХХ ст. стан збереження фондів церковних архівів також не був кращим. Про це писав Володимир Пархоменко (1880–1942) після роботи з архівом Київської духовної консисторії. Науковець наголошував на тому, що значна кількість документів у зв'язку з недбалістю просто загинула: «Архів відкритий, але дверей у ньому немає... Темно і брудно у цьому приміщенні... справи у повному безладі, деякі підгнили. Нема опису справ, нема жодної системи у підборі справ... На жаль, багато вже розтягнуто (про що мені заявляли в Київ. дух. академії), так як нагляду за цим архівом жодного не існує» (Вл. П-ко, 1905).

Крах Російської імперії у 1917 р. надав поштовх новим процесам, унаслідок яких була зруйнована як існуюча церковна система, так і система церковних архівів. На жаль, процеси її розпорошення та злиття з державною системою досі ще детально не вивчені. Проте однозначно можна зазначити, що в горнілі тих подій, як і наступних, уже в радянські часи була знищена значна частина церковних архівів. Цей факт відмічався в 1920-ті рр. в «Бюлетені Укрцентрархіву» (Нариси історії архівної справи, 2002, с. 354).

Після поразки Української революції (1917–1920) та утвердження радянської влади на українських землях почали вводитися нові правила діяльності архівних установ та створюватися нова їх система, зумовлена іншими ідеологічними засадами. На церковних структурах ця ситуація позначилася фактичною конфіскацією та вилученням документів. Характерно, що їх передання до державної архівної системи відбувалося за адміністративно-територіальним принципом, який, звісно, не враховував особливості церковного устрою. Процес пошуку, виявлення та вилучення документів радянськими службовцями зайняв достатньо довгий час — упродовж 1920–1930-х рр. Безпосередньою основою для цього слугувало відоме рішення радянської влади про відділення Церкви від держави, оформлене в низці законодавчих актів 1917–1918 рр. (Лаврик, 2002).

Вилучення церковних архівів монастирів, храмів та інших структур відбувалося різними шляхами. Як правило, цим займалися ті радянські установи, в обов'язки яких входило здійснення процесу їх ліквідації, або ті, що були дотичні до нього. Наприклад, у 1922 р. Київський губернський виконавчий комітет фактично змусив тодішнього керуючого Київською митрополією та екзарха України Михаїла Єрмакова (1862–1929) надати розпорядження про передання архіву Києво-Печерської лаври до відання Головного архівного управління при Народному комісаріаті освіти УСРР, утвореного у 1921 р. (ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 КДС. Спр. 743). А от у межах Черкаського округу в 1920-х рр. пошуком та вилученням архівів займався окружний комітет охорони пам'яток мистецтва (Окркопис) під керівництвом Олександра Александрова (1898–1942?), а потім — уповноважений Всеукраїнської академії наук, а потім Округова комісія охорони пам'яток культури й природи і т.п. (Маринівський, 2002, с. 63–64). При цьому можна стверджувати, що пошук, виявлення і вилучення церковних архівів мали певну плановість. Той же О. Александров у 1924 р. у своєму звіті писав, що очолюваним ним Комітетом «зараз рішуче прийняті засоби до вишукування подільних жалуваних грамот» у тих монастирях, що підлягали ліквідації (ДАЧО. Ф. Р-131. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 26).

Церковних архівів Київської митрополії в державні архіви не завжди фіксувалося. Так, досі не встановлено, коли до складу Державного архіву Черкаської області (ДАЧО) надійшли документи з Вознесенського Мошногірського (фонд 148), Онуфріївського Жаботинського (фонд 149) та Успенського Виноградського (фонд 354) монастирів, Черкаського духовного правління (фонд 447) та ін. Формально вважається, що вони були виявлені в Черкаському архіві в період з 1948 по 1955 рр. А от архів Чигиринського духовного правління (фонд 660) сюди був переданий із Державного архіву Кіровоградської області в 1956 р., що було пов'язане з утворенням Черкаської області (1954).

У Державному архіві Черкаської області фактично вперше почали упорядковувати церковні фонди лише в 1950-х рр. Зокрема, архівний фонд Черкаського духовного правління з'явився внаслідок об'єднання в ньому усього двох справ у 1955 р. «из россыпи» (ДАЧО. Ф. 447. Оп. 1.).

Документи Київської духовної консисторії (фонд 127 у ЦДІАУК) як найбільший архівний комплекс Київської митрополії спочатку опинилися в Київському центральному історичному архіві, організованому в 1922 р. (перейменованій у 1932 р. в Київський обласний історичний архів, з 1943 р. — Київський обласний державний архів), а у 1944 р. були передані до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві. Так само опинилися в ЦДІАУК і архівний комплекс Києво-Печерської лаври (фонд 128) (Архів Києво-Печерської Лаври та Заповідника, 2008, с. 9).

Важливий момент, який слід відзначити щодо церковних фондів, які зберігаються в сучасних українських архівах, полягає в тому, що часто вони повторюють ту ж структуру, яка була їм властива і за часів Київської митрополії Синодального періоду. Для підтвердження цього достатньо хоча б подивитися на описи 127 фонду в ЦДІАУК. Вони організовані за тим же принципом, що і у XIX ст., на який вказувалося вище — хронологічним. Наприклад, опис 167 включає в себе справи 1772 р., опис 168 — справи 1773 р., опис 169 — 1774 р., опис 170 — 1775 р. і т.д.

Висновки. Таким чином, розвиток та формування архівів Київської митрополії пройшли два основних етапи. На першому етапі, у період існування самої цієї церковної структури, архіви накопичувалися і формувалися у складі окремих її установ. За цей період вироблялися певні правила щодо утримання архівів, але вони не були системними. Так само була відсутня й практична складова в нагляді за станом архівів, їх утриманні та вдосконаленні. На другому етапі, що почався після падіння Російської імперії і початку процесу відділення церкви від держави, а потім ще й з ліквідацією церковних структур, архіви митрополії стали частиною нової архівної системи. Проте в радянський період вони були малодоступними і практично не вивчалися. Позитивним досягненням цього періоду стає збереження значної частини документно-інформаційних ресурсів цієї сфери. Разом з тим, не можна не відмітити, що структура архівних ресурсів церковних установ збереглася майже в тому вигляді, у якому вона формувалася від самого початку. Якщо в імперський період відповідальність за функціонування архівів покладалася на самих фондоутворювачів, то після створення системи державних архівів у XX ст. церковні архіви Київської митрополії опинилися в підпорядкуванні державної архівної системи.

Перспективними напрямками дослідження означеного напряму є пошук архівних фондів та аналіз інформації щодо організації церковних

архівів Київської митрополії та їх збереження в умовах функціонування різних політичних систем.

Список посилань

- А. А. (1882). *Исторические материалы из архива Киевского губернского правления* (Вып. 1.). Типография губернского правления.
- Архив Юго-Западной России* (1864). (Ч. 1, Т. 2). Типография Федорова.
- Архів Києво-Печерської Лаври та Заповідника* (2008). (Вип. 1). «Видавництво “Фенікс”»
- Архівознавство* (1998). Я. Калакура (Гол. ред.).
- Вл. П-ко (1905). Несколько слов о малороссийских архивах. *Киевская старина*, 2, 136–138.
- Державний архів Черкаської області (далі — ДАЧО). *Ф. 447. Оп. 1. 3 арк.*
- ДАЧО. *Ф. Р-131. Оп. 1. Спр. 29. 56 арк.*
- Кагамлик, С. (2008). Архівні студії Києво-Печерської лаври. В *Архів Києво-Печерської лаври та Заповідника* (Вип. 1. Предметно-тематичний покажчик, сс. 4–80). «Видавництво “Фенікс”»
- Лаврик, Г. (2002). Еволюція політико-правового оформлення ідеї відокремлення Церкви від держави. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету* (Вип. XV, сс. 116–129).
- Ластовська, О. (2005). Матеріали Державного архіву Черкаської області як джерело з історії Православної церкви XVIII — поч. XX ст. *Православ'я — наука — суспільство: питання взаємодії. Матеріали Третьої Всеукраїнської наукової конференції*. С. 27–31. Логос.
- Лебединцев, Ф. (1861). *Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворский*.
- Мариновський, Ю. (2002). *Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області після 1917 року*.
- Нариси історії архівної справи в Україні* (2002). І. Матяш, К. Климова (Ред.).
- Папакін, Г. (2001). Церковні фонди християнських конфесій у складі Національного архівного фонду України: структура, зміст, історія надходження. В *Студії з архівної справи та документознавства* (Т. 7, с. 7–13).
- Предисловие (1864). *Архив Юго-Западной России* (Ч. 1, Т. 2.).
- Прокоп'юк, О. (2008). *Духовна консисторія в системі єпархіяльного управління (1721–1786)*.
- Устав Духовных Консисторий* (1883).
- Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАУК). *Ф. 127. Оп. 167. Спр. 22. 22 арк.*
- ЦДІАУК. *Ф. 127. Оп. 170. Спр. 89. 8 арк.*
- ЦДІАУК. *Ф. 127. Оп. 221. Спр. 349. 8 арк.*
- ЦДІАУК. *Ф. 127. Оп. 646. Спр. 72. 10 арк.*
- ЦДІАУК. *Ф. 128. Оп. 1 КДС. Спр. 743. 18 арк.*
- Яроцький, П. Л. (2020). Консисторія. В *Велика українська енциклопедія*.

Отримано Січня 18, 2024 з <https://vue.gov.ua/Консисторія>

References

- A. A. (1882). *Historical materials from the archive of the Kyiv provincial board* (Vol. 1.). Typography of the provincial board. [In Russian].
- Archives of South-West Russia* (1864). (Pt. 1, Vol. 2). Fedorov's Typography. [In Russian].
- Archive of the Kyiv Cave Monastery and Reserve* (2008). "Publishing house "Phoenix"". [In Ukrainian].
- Archival Studies* (1998). J. Kalakura (Chief Editor). [In Ukrainian].
- Vi. P-ko (1905). A few words about the Malorussian archives. *Kievskaya starina*, 2, 136–138. [In Russian].
- State Archives of Cherkasy Region (hereinafter — SACR). *F. 447. Encl. 1. 3 leaf*. [In Ukrainian].
- SACR. *F. R-131. Enclosure. 1. Case 29. 56 p.* [In Ukrainian].
- Kahamlyk, S. (2008). Archival studies of the Kyiv-Pechersk Lavra. In *Archives of the Kyiv-Pechersk Lavra and Reserve* (Vol. 1. Subject and Thematic Index, pp. 4–80). "Publishing house "Phoenix"". [In Ukrainian].
- Lavryk, H. (2002). Evolution of the political and legal formulation of the idea of separation of church and state. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* (Issue XV, pp. 116–129). [In Ukrainian].
- Lastovska, O. (2005). Materials of the State Archives of Cherkasy Region as a Source on the History of the Orthodox Church of the XVIII — early XX centuries. *Orthodoxy — Science — Society: Issues of Interaction. Materials of the Third All-Ukrainian Scientific Conference*. P. 27–31. Logos. [In Ukrainian].
- Lebedintsev, F. (1861). *Archimandrite Melchizedek Znachko-Yavorsky*. [In Russian].
- Marynovskiy, Yu. (2002). *Orthodox monasteries on the territory of the modern Cherkasy region after 1917*. [In Ukrainian].
- Essays on the history of archival affairs in Ukraine* (2002). I. Matiash, K. Klymova (Eds.). [In Ukrainian].
- Papakin, H. (2001). Church funds of Christian denominations in the National Archival Fond of Ukraine: structure, content, history of acquisition. In *Studies in Archival Affairs and Documentation* (Vol. 7, pp. 7–13). [In Ukrainian].
- Preface (1864). *Archives of South-West Russia* (Ch. 1, Vol. 2.). [In Russian].
- Prokopiuk, O. (2008). *Spiritual consistory in the system of diocesan administration (1721–1786)*. [In Ukrainian].
- Statutes of Ecclesiastical Consistory* (1883). [In Russian].
- The Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (hereinafter — CSAU). *F. 127. Op. 167. Case 22. 22 p.* [In Ukrainian].
- CSHAU. *F. 127. Op. 170. Folder 89. 8 p.* [In Ukrainian].
- CSHAU. *F. 127. Op. 221. Case 349. 8 p.* [In Ukrainian].
- CSHAU. *F. 127. Op. 646. Box 72. 10 p.* [In Ukrainian].
- CSHAU. *F. 128. Op. 1 KDS. Case 743. 18 p.* [In Ukrainian].
- Yarotskyi, P. L. (2020). Consistory. In *The Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved January 18, 2024, from <https://vue.gov.ua/Консисторія> [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 19.02.2024